

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Boekbespreking van: Het rechtvaardigheidsconcept van John Rawls
Verwey, P.

Citation

Verwey, P. (1985). Boekbespreking van: Het rechtvaardigheidsconcept van John Rawls. *Acta Politica*, 20: 1985(4), 495-499. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3452589>

Version: Publisher's Version

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3452589>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Hoofdstuk 9 geeft een overzicht van het verzet van de vredesbeweging. *E. Boulding*, een Amerikaanse, levert een bijdrage over de vredesbeweging in de Verenigde Staten.

L. Wecke, polemoloog aan de Katholieke Universiteit van Nijmegen, doet hetzelfde voor de Nederlandse vredesbeweging. *M. van Alphen* schrijft als de vertegenwoordiger van de gereformeerde kerken in Nederland over de rol van de kerken. Over de ontwikkelingen in de publieke opinie schrijft de directeur van het Instituut voor Internationale Studiën te Leiden, *Ph. Everts*. Hij concludeert dat tussen de 35 en 40 procent van de mensen tot de overtuigende aanhangers van de standpunten van de vredesbeweging ('geen nieuwe kernwapens, bestaande kernwapens weg') kunnen worden gerekend. Het hoofdstuk over de vredesbeweging wordt afgesloten met het Westduitse vredesmanifest van 1984.

Het laatste hoofdstuk geeft een overzicht van het onderzoek naar vredesvraagstukken. *B. Dankbaar*, de enige auteur die de redactie vergeet te introduceren, geeft aan welke alternatieven er zoal zijn voor het huidige veiligheidsbeleid. Hij behandelt de 'no-first-use'-voorstellen, het 'evenwicht van de kwetsbaarheid'-voorstel, alsmede de alternatieven van F. Barnaby en E. Boeker, H. Afheldt, J. Löser en de Alternative Defence Commission. *H. van der Veen*, verbonden aan de Vrije Universiteit, geeft een inventarisatie van vredesonderzoeksprojecten. Dit overzicht poogt hiervan een beeld te geven.

Dit overzicht gevoegd bij de vele literatuurwijzingen geeft de lezer die zich verder in bepaalde onderwerpen wenst te verdiepen een handige opstap. Dat is tevens de algemene conclusie die ik zou willen verbinden aan het eerste jaarboek. Het kan bruikbaar zijn voor diegenen die op zoek zijn naar bondige achtergrondinformatie op het gebied van vrede en veiligheid. Voor verbetering vatbaar is de eenduidigheid en pluriformiteit van de bijdragen. Een boek waar verschillende auteurs een bijdrage voor leveren kampt altijd met dergelijke problemen, maar toch lijkt mij verbetering hierin mogelijk.

Zo is het opvallend dat sommige auteurs in hun bijdrage duidelijk stelling nemen tegen bepaalde ontwikkelingen, terwijl anderen zich daarin terughoudend tonen. Zo geeft *B. Dankbaar* slechts een beschrijvend overzicht van enige alternatieven voor het veiligheidsbeleid, en geeft *H. Leurdijk* een vooral historische opsomming van besluiten rondom de kruisvluchtwapens. Dit laatste artikel vermeldt zelfs dat in overeenstemming met het jaarboek de bijdrage 'meer documentair dan analyserend van aard is' (p. 120).

Als de doelstelling van het jaarboek inderdaad is vooral documentair van aard te zijn, is die opzet niet geheel gelukt. Ook de doelstelling van pluriformiteit in bijdragen is niet voldoende bereikt. Het is heel moeilijk dergelijke doelstellingen te verwezenlijken, maar misschien is het aanbevelenswaardig in een volgend jaarboek, voor onderwerpen die zich daarvoor lenen, de auteurs te vragen kort aan te duiden wat de argumenten vóór en tegen bepaalde ontwikkelingen zijn, en dus niet alleen pro's en contra's conform de eigen mening te vermelden. De eenduidigheid en het documentaire karakter worden dan meer bereikt. Een andere mogelijkheid is alle bijdragen analyserend en normatief van aard te laten

zijn. Terwille van de pluriformiteit zouden de bijdragen, juist over controversiële zaken, van verschillende kanten belicht dienen te worden door verschillende auteurs. Indien dat niet mogelijk is, kan met name de pluriformiteitseis (p.9) beter verlaten worden. Dat behoeft geen schande te zijn. Het komt waarschijnlijk de duidelijkheid van het jaarboek en daarmee, naar ik hoop, het succes ervan ten goede.

E. Tijdgat

Koen Raes, **Het rechtvaardigheidsconcept van John Rawls**, Kluwer Rechtswetenschappen Antwerpen, 1984, 371 p.

De Wetten van Gossen zijn ook van toepassing op de produktie van wetenschappelijke studies. Met boeken, artikelen en kritieken over de rechtvaardigheidstheorie van John Rawls is zo'n dertien jaar na publikatie gemakkelijk een boekenkast te vullen. Elke nieuwe studie over Rawlsiaanse rechtvaardigheid is daarom een ambitieuze onderneming. Het wordt immers steeds moeilijker nog iets nieuws toe te voegen aan deze discussie over rechtvaardigheid. De Belgische filosoof Koen Raes moet deze problemen ook hebben overdacht toen hij begon met zijn dissertatie over *Het rechtvaardigheidsconcept van John Rawls*. In het voorwoord schrijft Raes dat hij zijn aanvankelijke opzet, een samenvatting van Rawls' theorie en een kritiek daarop, moest herzien. De complexe structuur van Rawls' theorie en de vele discussies erover, dwongen hem tenslotte tot een interpretatie van deze theorie in zijn geheel. Toch heeft Raes een voordeel: het is bij mijn weten de eerste Nederlandstalige dissertatie over Rawls. Het voordeel is dan hierin gelegen dat Rawls' Angelsaksische stijl van filosoferen wordt geconfronteerd met de continentale traditie. Helaas ontbreekt een korte biografische notitie op de achterflap. Maar ik gok erop dat hij in de jaren zestig heeft gestudeerd. Dit leidt tot een tweede interessant punt: de confrontatie van Rawls met Marx en de Frankfurter Schule, met name Habermas, die vele studenten uit die tijd hebben geïnspireerd. Beide punten vinden we terug in 'Het rechtvaardigheidsconcept van John Rawls', dat uit twee delen is opgebouwd. Het eerste deel handelt over ethiek en het tweede over politiek.

Marx' theorie is in beide delen één van de centrale elementen. Ethiek en politiek zijn volgens de marxistische theoriebovenbouw fenomenen; ze hebben een afgeleide status, omdat ze bepaald worden door de wetmatigheid van de economische ontwikkeling, dat wil zeggen de dialectiek van de produktiekrachten en -verhoudingen. Rechtvaardigheid, algemeen belang, algemene wil, en democratie zijn voor Marx bij voorbaat verdachte begrippen, omdat ze slechts een ideologische functie vervullen. Voor Marx is de rechtvaardigheidstheorie overbodig. Voor Rawls is de rechtvaardigheidstheorie juist noodzakelijk, omdat rechtvaardigheidsopvattingen, via de politiek, het sociale en economische handelen normeren. Niet alleen ter linkerzijde, maar ook ter rechterzijde wordt de rechtvaardigheidstheorie als overbodig gezien. Nozicks bezitsindi-

vidualisme, gebaseerd op 'entitlement' en vrije ruil, maakt de staat tot een instituut dat slechts het de facto monopolie heeft van het geweld. Met rechtvaardigheid heeft deze staat dus niets te maken. Nozicks libertaire theorie vormt aldus het tweede centrale element in Raes' studie over ethiek en politiek bij John Rawls. Tegenover de amorele staatsopvatting van Marx en Nozick, verdedigt Raes, in navolging van Rawls, 'de ethische prioriteit van de politieke gemeenschap'. Zijn argument luidt als volgt: 'Rawls' constructivisme vertrouwt geen van beide economische logica's; noch de invisible hand van Nozicks bezitsindividualistische utopie, noch de contractloze harmonie van Marx' socialisme-project. De geaccumuleerde gevolgen van eender welk ongestuurd historisch beginsel kunnen er steeds toe leiden dat wat eens een rechtvaardige, een harmonieuze of vrije ordening was, teniet worden gedaan. Daarom is er steeds nood aan een institutioneel referentiepunt van waaruit de noodzakelijke correctiemechanismen en de noodzakelijke feedback kunnen vertrekken' (p. 320).

Het probleem van deze verbinding tussen ethiek en politiek is natuurlijk een goed argument te vinden. Rawls' constructivisme, de afleiding van rechtvaardigheidsbeginselen in de vorm van een hypothetisch contract over de basisstructuur van de samenleving uit een oorspronkelijke situatie en een sluier van onwetendheid, biedt volgens Raes een goed aanknopingspunt. In de zogenaamde Dewey-lectures heeft Rawls getracht dit constructivisme in verband te brengen met Kants praktische filosofie: het universaliseerbaarheids criterium. Raes vervolgt deze ingeslagen weg en komt, zoals te verwachten was, uit bij Habermas' Herrschaftsfreie Dialog. Het fundament van de verbinding tussen ethiek en politiek is dan volgens Raes: 'Het is slechts vanuit het perspectief van wat Habermas "voor universalisering vatbare belangen" noemt en wat Rawls als primaire goederen aanduidt, dat we een rechtvaardigheidstheorie kunnen ontwikkelen. Het is slechts door de politieke, openbare subjectiviteit tot referentiepunt te nemen, dat de moraal zelf een redelijke argumentatieve grondslag kan verwerven' (p. 321).

De vraag is waarom moet Rawls zo nodig met Habermas' Herrschaftsfreie Dialog worden aangevuld en gecorrigeerd? Het antwoord zit, ondanks de lof die Raes Rawls toezwaait, in zijn (neo)marxistisch uitgangspunt. Voor Raes blijft Rawls uiteindelijk een burgerlijk filosoof. Ten eerste omdat Rawls het eigendomsrecht in zijn theorie niet problematiseert. Raes: 'hij (Rawls) wil de problematiek van het eigendomsrecht uit zijn rechtvaardigheidstheorie bannen, omdat zijn rechtvaardigheidsconcept hier tot voor liberaal onaanvaardbare consequenties zou leiden. Het lijdt immers niet de minste twijfel dat daarin het eigendomsrecht object van discussie zou worden en dat daardoor de onaanvaardbaarheid van het eigendom in het gedrang zou komen' (p. 109). Ten tweede omdat Rawls geen aandacht schenkt aan economische democratie. Raes: 'Door het economische te depolitiseren kan Rawls precies dat fundament van de kapitalistische warenmarkt verdoezelen en kan hij economische democratie buiten zijn rechtvaardigheidsconcept situeren' (III). In de ogen van Raes maakt Rawls zich dus schuldig aan een verwerpelijke 'privatisering van het economische en het eigendomsrecht' (p. 150). Marx verwerpt deze scheiding ook, maar

Raes weigert Marx economisch determinisme over te nemen en kiest daarom voor Habermas' communicatieve ethiek. Het economische maakt een belangrijk deel uit van de Herrschaftsfreie Dialog; bovendien is in deze dialoog emancipatie een belangrijk richtinggevend idee, dat bij Rawls ontbreekt. Raes: 'Bij Rawls is die context (hypothetische situatie, waaruit rechtvaardigheidsbeginselen worden afgeleid) nog grotendeels gedefinieerd door een politieke-morele eenheid, waar het economische is buitengesloten. Bij Habermas is zij gedefinieerd door een dialogische activiteit, waarin de totale mens de maatschappelijke waarheid in sociaal-transparante verhoudingen zoekt, en vanuit dit perspectief de maatschappelijke (vervreemde) verhoudingen revolutioneert' (p. 207) (Sic. P.V.). Het ontbreken van de emancipatie-idee bij Rawls maakt hem tot een status quo-denker. Hij is, zegt Raes, 'de verdediger van de hoogkapitalistische verzorgingsstaat' (p. 317).

Over die verzorgingsstaat heb ik bij Raes niets kunnen lezen. Jammer, want dat had hem misschien op het idee gebracht waarom het eigendomsrecht voor Rawls niet meer zo belangrijk is. Raes hanteert, in tegenstelling tot Rawls een absoluut eigendomsconcept. Dat wil zeggen de eigenaar heeft het complete en onbeperkte recht (onaantastbaar, schrijft Raes) om over een zaak te beschikken. Anderen kunnen op diezelfde zaak nooit soortgelijke aanspraken hebben (of een deel van die aanspraken hebben). In de moderne verzorgingsstaat bestaat een dergelijk absolute opvatting van eigendom niet meer. Dit blijkt bijvoorbeeld uit het ontbreken van het eigendomsrecht in de Nederlandse grondwet; art. 14 spreekt alleen over schadevergoeding in geval van onteigening. De wetgever veronderstelt blijkbaar dat het niet meer zinvol is het eigendomsrecht als zodanig te formuleren, wanneer dit van overheidswege (of door andere belanghebbenden) aan vele beperkingen onderworpen kan worden. Het eigendomsrecht in de verzorgingsstaat is noch onbeperkt, noch aan een persoon gebonden; het lijkt eerder 'vermaatschappelijk'. In de moderne grote ondernemingen bijvoorbeeld is eigendomsrecht zeker niet meer de beslissende factor voor het bepalen van de lonen en de arbeidsomstandigheden. De vakbeweging en de overheid spelen hierin een zeer belangrijke rol. Ook de verdeling van welvaart en inkomen laat zien dat het eigendomsrecht nog maar van ondergeschikt belang is. Het herverdelingseffect van het overheidsbeleid op het terrein van sociale zekerheid en belastingen is ook een zeer belangrijke factor geworden. Gezien vanuit dit afnemende belang van het absolute eigendomsrecht is het niet verwonderlijk dat Rawls hieraan geen aparte aandacht schenkt en zich concentreert op verdelingsvraagstukken.¹

Omdat Rawls het eigendomsrecht laat voor wat het is, zo lijkt Raes gedachtengang, is ook economische democratie niet van belang in 'a theory of justice'. Rawls invalshoek is het vraagstuk van de verdeling van primaire sociaal-economische goederen en niet economische democratie. Dit neemt niet weg dat Rawls wel degelijk aandacht heeft voor vraagstukken op het terrein van (vooral politieke) besluitvorming.² Het principe van gelijke deelname aan politieke besluitvorming formuleert Rawls als een onderdeel van zijn eerste rechtvaardigheidsbeginsel (het vrijheidsbeginsel). Volgens dit beginsel heeft een ieder het

recht deel te nemen aan besluitvorming. Het probleem is hoe effectief dit beginsel kan zijn, omdat het gelijkheidsbeginsel (difference principle) lexicografisch ondergeschikt is aan het eerste rechtvaardigheidsbeginsel. Het lijkt erop dat de ordening van vrijheid boven gelijkheid voor Rawls veel minder absoluut is dan zijn lexicografische ordening doet vermoeden. Immers de waarde van de vrijheid (value of liberty) en ook het beginsel van gelijke deelname aan politieke besluitvorming, kan door ongelijkheid (die door het difference principle wordt toegestaan) gering zijn. Daarom schrijft Rawls: 'The liberties protected by the principle of participation lose much of their value whenever those who have greater private means are permitted to use their advantages to control the course of public debate'. En even verder op noemt Rawls als voorbeeld enkele compenserende maatregelen: '... in a society allowing private ownership of the means of production, property and wealth must be kept widely distributed ...'.³ Op grond hiervan moet het niet uitgesloten worden geacht dat economische democratie (ondernemingsraden, werknemerscommissarissen, en ook bijvoorbeeld de Zweedse werknemersfondsen) bijna onontkoombaar is. Sterker nog, ik meen dat economische democratie intrinsiek met Rawlsiaanse rechtvaardigheid is verbonden. Dat Rawls hier zelf niet op ingaat is een andere kwestie. Van Raes mag toch tenminste worden verwacht dat hij die mogelijkheid signaleert! Kwalijk vind ik bovendien dat hij de problematische relatie tussen vrijheid en gelijkheid binnen Rawls' rechtvaardigheidsbeginsel niet eens analyseert.

Tenslotte de vraag of Raes' beschouwingen over Habermas ook wat toevoegen aan Rawlsiaanse rechtvaardigheid? De dialoog vormt zowel voor Rawls als Habermas het vertrekpunt voor het afleiden van waarden en normen. Volgens Raes is neutraliteit het centrale element van de dialoog. Hij baseert zich daarbij op Bruce Ackerman.⁴ Raes schrijft: 'Dit neutraliteitsbeginsel berust op de liberale tolerantiegedachte; gezien er geen vorm van het goede is waarvan kan worden gesteld dat hij om zijn intrinsieke waarde "beter" is dan alle andere, kan men de maatschappelijke ordening niet vanuit dit ene "betere" goed opbouwen. Wat moet worden geordend is de mogelijkheid om met betrekking tot eender welke opvatting van het goede in dialoog te treden en de maatschappelijke gevolgen ervan te verantwoorden (c. ook Rawls)' (p.286). Maar de vraag is juist in hoeverre dit met Rawls te vergelijken (cf., schrijft Raes) is. Dworkin betoogt terecht dat het nogal wat uitmaakt hoe de verhouding tussen neutraliteit en economische gelijkheid wordt gezien. Dworkin meent dat het mogelijk is een 'liberale' opvatting van economische gelijkheid te verdedigen op grond van de idee van neutraliteit. Bovendien laat hij zien dat een dergelijke neutraliteitstheorie machteloos staat tegenover Reagans utilitaristisch gerechtvaardigde afbraakpolitiek van de Amerikaanse verzorgingsstaat. Dworkin noemt Ackermans beschouwingen over Habermas 'window dressing'. Dit lijkt mij ook te gelden voor Raes diepzinnige en wijldopige beschouwingen over Habermas, Luhmann, Wittgenstein, Toulmin e.a. Het voegt niets zinnigs toe aan Rawlsiaanse rechtvaardigheid, en gelet op Dworkins kritiek zou het best een verzwakking kunnen zijn.

Qua compositie is 'Het rechtvaardigheidsconcept van John Rawls' zeker geen schoonheidsprijs waard. Rawls' complexe studie over rechtvaardigheid wordt als het ware in vele stukjes gescheurd en verspreid over het hele boek. Daarom is het bijna niet meer te overzien wat Raes allemaal over Rawls beweert. Zo daalt het grensnut van Raes' studie niet tot nul; het dreigt zelfs negatief te worden door het ontbreken van belangrijke Amerikaanse studies over Rawlsiaanse rechtvaardigheid.⁵ De uitgever zal wel zijn eigen opvattingen over het grensnut hebben, in ieder geval is de prijs van deze studie belachelijk hoog.

P. Verwey

Noten

1. Rawls spreekt in dit verband van een 'property-owning-democracy' en verwijst naar J. E. Meade, Efficiency, equality and the ownership of property in: *A Theory of Justice*, p. 274.

2. Een belangrijke studie in dit verband over participatie in besluitvorming en rechtvaardigheid is: *Liberal Equality* van Amy Gutmann (Cambridge University Press, 1980). Merkwaardig genoeg ontbreekt deze studie over Rawls in Raes' bibliografie. Ik vind dit een belangrijke omissie, te meer daar Gutmann op grond van een aanvulling op Rawls' rechtvaardigheidsbeginselen een schets geeft van economische democratie (*Liberal Equality*, p. 203 e.v.)

3. J. Rawls, *A Theory of Justice*, p. 225

4. Bruce Ackerman, *Social Justice in the Liberal State*, Yale University Press, 1980. De zeer kritische bespreking van dit boek, met name wat betreft de idee van neutraliteit, door R. Dworkin heeft Raes blijkbaar gemist.

Zie nader R. Dworkin, What liberalism isn't, *New York Review of Books*, 20-1-1983, en Why liberals should believe in equality, *ibid*, 3-2-1983.

5. Naast bovengenoemde werken ontbreken eveneens:

A. John Simmons, *Moral principles and political obligations*, Princeton UP, 1979; deze studie is van belang in verband met Raes' beschouwingen over Rawls en politieke verplichting (i.h.b. p. 249)

Charles R. Beitz, *Political theory and international relations*, Princeton UP, 1979. Deze studie over Rawls en internationale rechtvaardigheid is van belang in het kader van wat Raes noemt het 'wereldburgerperspectief' (p. 111)

Michael J. Sandel, *Liberalism and the limits of justice*, Cambridge UP, 1982. Deze studie is van belang in verband met de Kantiaanse interpretatie van Rawlsiaanse rechtvaardigheid en ook de verhouding tussen denken en willen bij Rawls (Raes, p. 227).

Klaus Allerbeck en Wendy Hoag, **Jugend ohne Zukunft? Einstellungen, Umwelt, Lebensperspektiven**. Piper, München/Zürich 1985, 207 p.

Klaus Allerbeck en Wendy Hoag, **Zur Methodik der Umfragen**, Projekt: Integrationsbereitschaft der Jugend im sozialen Wandel, Johann Wolfgang Goethe-Universität, Frankfurt am Main 1985, 82 p. excl. Anhang.

Onderzoek naar opvattingen en gedrag van jongeren is de laatste jaren in vele